

Toto nie je originál: Jazyková relativita a preklad

Eugenia Kelbert Rudan, University of East Anglia

JAZYKOVÁ RELATIVITA: OD DETERMINISTICKÉHO K NEDETERMINISTICKÉMU

Dvojazyčnosť je v centre pozornosti translatológie. Napriek tomu implikácie takzvaného bilingválneho obratu, ktorý v súčasnosti prebieha v psycholingvistiky (Pavlenko *The Bilingual Mind* xii; Borodickij), zatiaľ neboli v translatológii plne preskúmané. S tým súvisí obnovenie debaty o lingvistickej relativite, ktorú formuloval Benjamin Lee Whorf ako myšlienku, že „prírodný svet okolo nás demarkujeme na základe kategórií, ktoré nám poskytuje náš rodný jazyk“ (213). Takmer počas celého 20. storočia dominovala vo výskumoch jazyka deterministická myšlienka, že „prvotná existencia jazyka je buď nevyhnutná, alebo postačujúca na to, aby vyprodukovala myšlienky“ (Brown, cit. in Pavlenko *The Bilingual Mind* 13). Pokusov aplikovať túto ideu v translatológii je relatívne málo a sústreďujú sa výlučne na vyvracanie tvrdenia, že ak jazyk determinuje naše videnie sveta, je vo svojej podstate nepreložiteľný (pozri House “Translation”; Lakoff 311; MacNamara; Feuer; Vossler).

V posledných rokoch však sledujeme návrat nedeterministickej alebo „slabšej“ verzie hypotézy Sapira aWhorfa. Súčasný výskum predkladá celý rad dôkazov, že byť hovoriacim nejakého jazyka nedeterminuje, ale ovplyvňuje jazykové preferencie, ako aj to, čomu jazykový subjekt venuje pozornosť. Môžeme tvrdiť, že toto chápanie jazykovej relativity nám umožňuje prehodnotiť charakter a význam preloženého textu a jeho vzťah k originálu, čo má dopad na uvažovanie o kľúčových oblastiach translatológie, najmä prekladových univerzaliách.

NEDETERMINISTICKÉ PREJAVY JAZYKOVEJ RELATIVITY

Monolingválni hovoriaci (rôznych jazykov) kategorizujú realitu rôznymi spôsobmi podľa konkrétnych, ľahko identifikovateľných aspektov jazyka, ako napr. farba, druh, priestorová koordinácia, emócie, a iné; dokonca aj horizontálne alebo vertikálne chápanie smerovania času môže vyplývať z jazyka. Jazyk, v ktorom rozmýšľame, hovoríme a píšeme, má schopnosť ovplyvniť naše emócie, používanie tabuizovaných výrazov (pozri napr. Koven), čo sa nám vybaví v konkrétnych situáciách, a niekedy dokonca aj naše názory. Toto si výrazne uvedomujú najmä bilingválni autori. Samuel Beckett zvyčajne začínal písať dielo v jednom jazyku, a ak mu to nešlo, prepol do druhého (Kager 70). Podobne aj T. S. Eliot občas prepínal

z angličtiny do francúzštiny, keď mal tvorivú krízu – francúzština mu umožňovala nebrať tak vážne to, čo písal, a mohol pokračovať v tvorbe (Eliot a Hall n.p.). Nancy Huston hovorí v tejto súvislosti priam o závratoch: „Po preložení svojho textu, či už z francúzštiny do angličtiny alebo opačne, si odrazu uvedomím, že by som niečo také nikdy nebola napísala v tom druhom jazyku!“ (de Courtivron 67).

NEPRIRODZENOSŤ PREKLADU

Keď si Rainer Maria Rilke všimol, že jeho francúzske a nemecké básne, napísané v ten istý deň na rovnakú tému, vyšli úplne inak „von jeder Sprache aus“ („z každého jazyka“), okamžite vydedukoval, že to „sehr gegen die Natürlichkeit des Übersetzens spräche“ („odporuje prirodzenosti prekladu“; Rilke 420). Pohľad z jazykovej relativity vrhá nové svetlo na intuitívne chápanie prekladu tým, že umiestňuje preklad do širšieho kontextu, v ktorom každý jazyk vytvára iný text. Isteže, Shakespeare ani Virginia Woolf nenapísali to, čo napísali, len preto, lebo písali po anglicky. Ak však prijmem predpoklad jazykovej relativity, znamená to, že by boli napísali niečo iné, ak by sa boli narodili francúzskym alebo čínskym rodičom (a nie iba preto, že by boli mali inú skúsenosť). Nepochybne, táto hypotéza nevyhnutne porovnáva existujúci text s imaginárnym, a preto sa nedá veľmi otestovať. Avšak ako logický dôsledok všetkého, čo vieme o jazykovej relativite, nás núti nanovo definovať pojem originálu, čiže textu, z ktorého preklad vznikol, a to ako *pôvodného textu v konkrétnom jazyku*. Redefinovať originál zároveň znamená redefinovať preklad.

Translatológia zdedila víziu prekladu, ktorú Douglas Robinson vhodne zhrnul skratkou SIDOLT alebo „štandardná inferiorizácia definície literárneho prekladu“, teda podradenosť prekladu vo vzťahu k originálu (“What Kind” 442). SIDOLT sa chápe v zmysle toho, čo Antoine Berman nazýva „deux ‚axiomes‘ traditionnels (encore régnants)“ v translatológii:

“traduire de façon à donner l’impression que c’est ce que l’auteur aurait écrit s’il avait écrit dans la langue traduisante” and “sa formulation inverse: la traduction doit offrir un texte que l’auteur étranger n’aurait pas manqué d’écrire s’il avait écrit, par exemple, en français.”

„dve prekladateľské axiómy, ktoré stále dominujú v translatológii: ... prekladaj tak, aby to vyzeralo, že autor napísal to, čo napísal, v cieľovom jazyku“ a „obrátaná formulácia: preklad musí priniesť text, ktorý by bol zahraničný autor nevyhnutne napísal, keby písal napríklad po francúzsky“; 1985, 53–54).

Jazyková relativita naopak nastoľuje predstavu prekladu ako inherentne neprirodzeného a odlišného od originálu. Preklad je teda akési monštrum či zázrak, text, ktorý sa ťažko predstavuje, lebo nikdy nemohol vzniknúť v cieľovom jazyku, a napriek tomu je možné ho do tohto jazyka preložiť.

PREKLAD AKO ODLIŠNOSŤ: A POSTERIORI

Vnímanie prekladu ako samostatného textu už v translatológii presadzujú viacerí. Je známe, že niektoré prekladové texty sú tak poznačené procesom prekladu, že ich nazývajú „prekladateľčina“ (pozri Danesi o používaní kalkov, 87–89); že prekladatelia majú často vlastný štýl (Baker “Towards a Methodology”; Saldanha) a svoj osobitý hlas (Hermans); že majú vo zvyku explikovať, zjednodušovať a scudzovať, a že to všetko rôznymi spôsobmi preklad označuje. Takého zákonite nepriame dôkazy zdanlivo oprávňujú *a posteriori* argument o osobitom charaktere prekladového textu. Veľká väčšina týchto dôkazov a skúseností – a je ich pomerne dosť, aj keď nie sú vždy definitívne – sa dotýka tzv. univerzálií prekladu, ako napríklad explikácia, zjednodušenie alebo normalizácia. Mnohí vedci tvrdia, že preklad je niečo ako „tretí kód“, samostatný dialekt jazyka. Toury považuje zákony prekladu za „rozšírenie noriem“ (309), a teda nezáväzujúce a podliehajúce pravdepodobnosti (301). Túto tézu podporuje aj jazyková relativita, ale zároveň objasňuje, prečo je snaha o definíciu pravidiel odlišnosti prekladového textu nesmierne náročná. Dôsledky, ktoré proces prekladu prináša, sú v každom jednom prípade založené na pravdepodobnosti a preferenciách prekladateľa; tiež sa menia podľa toho, ako sa normy prekladu vyvíjajú v čase.

PREKLAD AKO ODLIŠNOSŤ: A PRIORI

A priori argumenty pre alebo proti prekladu sú naopak oveľa zriedkavejšie (pozri Robinson; Pym; Bantinaki). Výhoda predkladaného prístupu je v tom, že to je *a priori* argument, ktorý je však založený na prebiehajúcom vedeckom dialógu a otvorený textovej evidencii (kvality, ktoré sa tradične spájajú s prístupmi *a posteriori*). Diskusia o preklade sa tak oslobodzuje od komplexu menejcennosti prekladu a ponúka obraz prekladu ako jedinečného zdroja literárnosti, ktorá leží za hranicou možností autora pôvodného textu. Na rozdiel od predošlých prístupov to robí bez toho, aby pochyboval o procese prekladu tak, ako ho poznáme. Hoci odvážnejší preklad môže mať svoje klady, jeho ambícia replikovať je vo veľkej miere to, čo robí preklad odlišným. V tomto zmysle pohľad z jazykovej relativity podporuje názor Mony Baker, že by malo byť možné uspokojivo „identifikovať vzorce, ktoré

sú typické pre prekladové texty, nezávisle od východiskových alebo cieľových jazykov“ (“Corpora” 234). Toto, ako aj vzorce závislé na konkrétnych jazykoch, zložité spôsoby, v ktorých cez preklad vznikajú inak nemožné literárne texty, a výskum jedinečnej literárnosti prekladu by sa mohlo stať predmetom nového výskumu v translatológii: výskumu prekladového textu v jeho odlišnosti.